

GAZDASÁGI FEJLŐDÉS ÉS POLITIKAI DEMOKRÁCIA*

Gedeon Péter

(egyetemi tanár, BCE Összehasonlító Gazdaságtan Tanszék)

ÖSSZEFOGLALÓ

A gazdasági fejlődés és a politikai demokrácia között hatféle kapcsolat tételezhető fel: (1) a gazdasági fejlődés feltétele a politikai demokráciának, illetve a gazdasági fejlődés elősegíti a politikai demokrácia létrejöttét; (2) a gazdasági fejlődés meggátolja, illetve veszélyezteti a politikai demokrácia működését; (3) a politikai demokrácia elősegíti a gazdasági fejlődést; (4) a politikai demokrácia gátolja a gazdasági fejlődést. Az (1)–(4) tételek közös előfeltétele az, hogy a gazdasági fejlődés és a politikai demokrácia között szoros belső kapcsolat áll fenn. Ezt a feltételezést tagadja az utolsó két tétel: (5) a gazdasági fejlődés nem segíti és nem is gátolja a politikai demokráciát; (6) a politikai demokrácia nem segíti és nem is gátolja a gazdasági fejlődést. E dolgozatban a fenti tételek rekonstruálására és a közöttük lévő kapcsolat vizsgálatára teszek kísérletet. Az első és a harmadik tétel a kapitalizmus és a demokrácia strukturális azonossága, a második és a negyedik tétel pedig strukturális ellentéte mellett érvel. Mivel a kapitalizmus és a demokrácia strukturális ellentéte a kettő strukturális megfelelésére épül, az egyes tételek logikailag nem zárják ki egymást. A kapitalizmus és demokrácia közömbösségét kimondó tételek nem azt állítják, hogy nincsenek kölcsönhatások a gazdasági fejlődés és a politikai demokrácia között, hanem azt, hogy e hatások eredője a történelmi feltételektől függően alakul, ezért analitikus módon nem levezethető sem az, hogy a gazdasági fejlődés a szükséges és/vagy elégséges feltétele a politikai demokráciának, sem az, hogy a politikai demokrácia a szükséges és/vagy elégséges feltétele a gazdasági fejlődésnek.

Kulcsszavak ■ gazdasági fejlődés ■ politikai demokrácia ■ kapitalizmus ■ iparosítás ■ állami beavatkozás

Feltétele-e a gazdasági fejlettség a politikai demokráciának? Létrejöhetnek-e demokratikus politikai rendszerek gazdaságilag elmaradott országokban? Feltétele-e a politikai demokrácia a gazdasági fejlődésnek? Vagy inkább a politikai diktatúrák képesek a gyors gazdasági fejlődésre? E kérdésekre sokféle, egymásnak ellentmondani látszó válaszok születtek. Dolgozatomban áttekintem és rekonstruálom a gazdasági fejlődés és a politikai demokrácia közötti kapcsolat természetére vonatkozó állításokat, és vizsgálom az egyes tételek közötti logikai kapcsolatokat. Számos szerző törekszik arra, hogy empirikusan, statisztikai és ökonometriai módszerekkel igazolja és/vagy cáfolja a politikai demokrácia és a gazdasági fejlődés viszonyáról megfogalmazott különböző ál-

* A dolgozat a Magyar Politikatudományi Társaság XIV. Vándorgyűlésén, a Politikaelméletek és demokráciafelfogások szekciójában 2008. június 27-én tartott előadás kibővített és átdolgozott változata.

lításokat. Ez az írás csupán az elméleti összefüggésekkel foglalkozik, nem reflektál a téma empirikus vonatkozásaira.

A gazdasági fejlődés (GF) és a politikai demokrácia (PD) között hatféle kapcsolat tételezhető fel:

(1) a gazdasági fejlődés feltétele a politikai demokráciának, illetve a gazdasági fejlődés elősegíti a politikai demokrácia létrejöttét ($GF \rightarrow [+]\rightarrow PD$);

(2) a gazdasági fejlődés meggátolja, illetve veszélyezteti a politikai demokrácia működését ($GF \rightarrow [-]\rightarrow PD$);

(3) a politikai demokrácia elősegíti a gazdasági fejlődést ($PD \rightarrow [+]\rightarrow GF$);

(4) a politikai demokrácia gátolja a gazdasági fejlődést ($PD \rightarrow [-]\rightarrow GF$).

Az (1)–(4) tételek közös előfeltevése az, hogy a gazdasági fejlődés és a politikai demokrácia között szoros, belső kapcsolat áll fenn. Ezt a feltételezést tagadja az utolsó két tétel:

(5) a gazdasági fejlődés nem segíti és nem is gátolja a politikai demokráciát ($GF \parallel PD$);

(6) a politikai demokrácia nem segíti és nem is gátolja a gazdasági fejlődést ($PD \parallel GF$).

Az egyes tételek értelmezéséhez szükséges előzetesen tisztázni, mit értünk a gazdasági fejlődés és a politikai demokrácia fogalmain. A gazdasági fejlődés definiálható szubsztantív és intézményi vonatkozások szerint. Szubsztantív értelmezésben a gazdasági fejlődés a gazdagság kumulatív növekedését jelenti. Intézményi megközelítésben a gazdasági fejlődés a gazdasági növekedést lehetővé tevő társadalmi intézmények kialakulását jelenti. Ezek az intézmények a piactudomány, a kapitalizmus intézményei. A gazdasági fejlődés fogalmában természetesen kombinálható a szubsztantív és az intézményi vonatkozás.

Az első és második tétel érvelésében a gazdasági fejlődés szubsztantív és intézményi vonatkozásai is jelen vannak, a harmadik és negyedik tétel érvelésében a gazdasági fejlődés gazdasági növekedést jelent, tehát ez a gondolatmenet a fogalom szubsztantív értelmezésére támaszkodik. E különbségnek elméleti oka van: az első és második tétel a gazdasági fejlődés és demokrácia közötti oksági kapcsolatot, a harmadik és negyedik tétel a demokrácia és a gazdasági fejlődés közötti oksági kapcsolatot vizsgálja. Mivel az első két tétel a kapitalizmus és a demokrácia közötti oksági összefüggés elemzését is magában foglalja, nem tekinthet el a gazdasági fejlődés intézményi dimenziójától. A harmadik és negyedik tétel a demokráciát tekinti független változónak, és a gazdasági fejlődést függő változónak. Mivel a demokrácia előfeltételezi a kapitalizmus intézményi szerkezetét,¹ a gazdasági fejlődés intézményi dimenziója (piac és magántulajdon) a függő változótól elválasztva már a független változó oldalán jelen van. A függő változóként tekintett gazdasági fejlődés ezért a szubsztantív vonatkozásra redukálható.

A politikai demokrácia az állampolgárok szavazataiért folytatott szabad politikai versenyként határozható meg. A demokratikus politikai rendszerben

a szavazatok többségének megszerzésével a győztes politikai erő a politikai hatalom birtokába jut. A vesztes, ha hatalmon volt, átadja a kormányzást a győztesnek. A politikai demokrácia hiánya a politikai diktatúra. A politikai diktatúra tehát reziduális fogalom (Przeworski 2004: 301.).

Ez a demokráciafogalom a schumpeteri demokráciafelfogást veszi alapul, és a pártversenyt tekinti a demokrácia szükséges és elégséges feltételének (Schumpeter 1962, Przeworski 2004). Eszerint a politikai részvétel kiterjesztése, a szavazati jog kiterjesztése olyan demokratizálódási folyamat, amely már előfeltételezi a pártverseny meglétét. A demokrácia e lecsupaszított, minimalista értelmezésével ugyanakkor összefér az az állítás, hogy a politikai demokrácia működése számos egyéb társadalmi és politikai feltétel meglétéhez kötött (Merkel 2004). A huszadik századi demokratizálódási folyamatokban e két mozzanat csupán analitikusan különböztethető meg: a pártverseny intézményesítése egyúttal a nem korlátozott részvételi jogok biztosítását is jelenti.

ELSŐ TÉTEL: A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS ELŐSEGÍTI A POLITIKAI DEMOKRÁCIA KIALAKULÁSÁT (GF→[+]→PD)

A tétel klasszikus megfogalmazása Lipsettől származik. „Minél gazdagabb egy nemzet, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy demokratikus rendet fenntartani.” (Lipset 1995: 44.) Ez a megfogalmazás szubsztantív és intézményi vonatkozásokat egyesít magában. A gazdagság növekedése, felhalmozódása természetesen csupán *közvetett* kapcsolatban áll a demokráciával, hiszen *szubsztantív* gazdasági változók csak egyéb változók közvetítésével hathatnak *kvalitatív* intézményi változókra. Ilyen közbeeső változó az iskolázottság szintje, a demokratikus politikai kultúra, a társadalmi kommunikáció változása.

A gazdasági fejlődés *növekvő jólétet* teremt. A növekvő jólét megnöveli a humán tőke értékét, megemeli az iskolázottság szintjét. Az iskolázottabb polgárok több magánautonómiát és politikai jogot igényelnek. Ezzel esély teremődik a demokratikus politikai kultúra létrejöttére. A demokratikus politikai kultúra toleranciát, önmérsékletet, racionális viselkedést szül a politika és a politikai ellenfél vonatkozásában (Lipset 1995: 50–51., Diamond 1992: 475.). A növekvő jólét továbbá igényt teremt a politikai szabadságra, azaz a demokráciára. A gazdag országok polgárai a politikai szabadságra úgy tekintenek, mint egy olyan luxus jószágra, amely önmagáért valóan értékes (Barro 1996: 24.). Végül, a gazdagság felhalmozódása javítja, kiterjeszti a társadalmi kommunikációt. Az új tömegkommunikációs médiumok felerősítik az előző két hatást. Összességében tehát a növekvő jólét, a jövedelmek növekedése mérsékli a politikai konfliktusokat. A társadalmi hierarchia alján helyet foglaló csoportok a politika komplexebb felfogását sajátíthatják el, és magukévá tehetik a fokozatos változások gondolatát. A felsőbb osztályok egyre kevésbé tekintik alacsonyabb

rendűnek az alsóbb osztályokat, és elfogadják, hogy az alsóbb osztályok tagjai is méltóak a politikai jogok gyakorlására (Lipset 1995: 58–59).

A gazdagság növekedése a modern *ipari fejlődés* következménye. Az iparosítás és a politikai demokrácia között szoros kapcsolat figyelhető meg. Az iparosítás átalakítja a társadalmi struktúrát, meggyengíti, vagy éppen felszámolja az agrártársadalomnak a demokrácia útjában álló osztályait, az arisztokráciát és a parasztságot. A politikai demokrácia intézményeit az ipari társadalom új osztályai hozzák létre és tartják fenn. E tételnek több variánsa is van.

Lipset a *középosztályosodás* szerepére hívja fel a figyelmet: ez a folyamat csökkenti az osztálykonfliktust, megnöveli a mérsékelt politikai pártok támogatottságát, és ezen keresztül stabilizálja a demokráciát (Lipset 1995: 59). „No bourgeoisie, no democracy” – mondja Moore (Moore 1966: 418.). A politikai demokrácia kialakulása összefügg a gazdagság felhalmozásában érdekelt új tulajdonosi osztály, a *burzsoázia* kialakulásával. A kapitalista tevékenységet folytató társadalmi csoportok igénylik a gazdaság autonómiájának biztosítását, a magángazdaságnak az állammal szembeni védelmét. Ezt a nem korlátozott politikai hatalom megszelídítésével, a végrehajtó hatalomnak a parlament alá rendelésével, vagyis a politikai demokrácia intézményesítésével érik el. Rueschemeyer és szerzőtársai a *munkásosztálynak* a demokrácia fenntartásában játszott szerepét hangsúlyozzák. A munkások érdekeltek a demokrácia (a választójog) kiterjesztésében, mivel a demokrácia intézményein keresztül érhetik el a jövedelmek újraelosztását, a jóléti kompenzációt (Rueschemeyer, Stephens and Stephens 1992: 58–59).

Mind Moore, mind Rueschemeyer és szerzőtársai kiemelik, hogy az iparosodás hatására meggyengülnek az agrártársadalom osztályai. Az erős arisztokrácia az autoriter államhatalom, az erős parasztság pedig a kommunista állam forrása, ezért ezeknek az osztályoknak a gyengülése vagy eltűnése segíti a demokratizálódás folyamatát.

Az iparosítás a *társadalmi egyenlőtlenségekre* gyakorolt hatásán keresztül is támogatja a demokrácia kialakulását. A társadalmi egyenlőtlenségek csökkenése mérsékli a társadalmi konfliktusokat, ezért kedvez a demokráciának. A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése is segítheti a demokráciát: ha növekednek a társadalmi egyenlőtlenségek, akkor növekednek a társadalmi feszültségek. Ez a folyamat kikényszeríti a választójog kiterjesztését,² ennek következményeként megnövekszik az állami újraelosztás, ez pedig csökkenti a társadalmi egyenlőtlenségeket (Rivera-Batiz and Rivera-Batiz 2002: 140.).

A gazdaság *intézményi* fejlődése a kapitalizmus kialakulását foglalja magában. A piaci koordináció a kapitalizmus megjelenésével válik uralkodóvá a gazdaságban. A piac zavartalan működése a gazdasági szereplők magánautonómiáinak intézményesülését és az állam önkorlátozását igényli. A kapitalista piacgazdaság működése a magántulajdon védelmére és a szerződések érvényességének garantálására épül. A politikai demokrácia a törvények uralmá-

nak (Rule of Law) garantálásával éppen ezt a szükséges magánautonómiát biztosíthatja (Leblang 1996 7–8.).

A kapitalizmus és a demokrácia között *szerkezeti megfelelés* található. A demokrácia nem lehetséges a piacgazdaság, a kapitalizmus nélkül. A tulajdonjogokat és a szerződéseket ugyanazok az intézmények védik, amelyek a többi egyéni jogot is garantálják. Ezért a tulajdonosi jogok és a szerződések védelme nélkül nem képzelhető el demokratikus rend. (Clague, Keener, Knack, and Olson 1996: 245.). A demokrácia működéséhez ugyanaz a független bírósági rendszer, a törvény és az egyéni jogok iránti tisztelet szükséges, mint amit a tulajdonjogok és a szerződések védelme igényel (Olson, 1993: 572.).

MÁSODIK TÉTEL: A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS MEGGÁTOLJA A POLITIKAI DEMOKRÁCIA KIALAKULÁSÁT VAGY FENNMARADÁSÁT (GF→[-]→PD)

A második tétel szerint a gazdasági fejlődés nem politikai demokráciát, hanem autoriter politikai rendszereket eredményezhet. Az ipari felzárkózás politikája a politikai diktatúráknak kedvez: a megkésett iparosítás és a bürokratikus-autokratikus uralom kölcsönösen vonzza egymást (O'Donnell 1979: 90.). Az érvelés szerkezete a következő: (1) az iparosítás mélyülése (a tőkejavak hazai termelése) csökkenti a fogyasztást, és ráutalt a külföldi tőkebefektetésekre, (2) az iparosítás előrehaladásával erős szakszervezetek jönnek létre, (3) a szakszervezetek és egyes politikai pártok egyre erősödő nyomást gyakorolnak a politikai döntéshozókra a bérek és juttatások növelésének érdekében, (4) az iparosítás sikerének politikai feltétele a bérek növekedését és az újraelosztást szorgalmazó szakszervezetek és populista politikai pártok demobilizálása, (5) az iparosítás védelmében a katonai puccsok a hazai és nemzetközi tőke támogatását élvező technokratákat juttatnak hatalomra, akiket a diktatúra elszigetel a tömegigényektől. Az ipari felzárkózás folyamatában *átváltás* jön létre a demokratikus politikai rendszer és a gazdasági növekedés között. A tömeges részvételen alapuló politikai demokrácia utat enged olyan újraelosztási igényeknek, amelyek túlterhelik a gazdaságot, gátolják a növekedést, ezért választani kell a gazdasági fejlődést akadályozó populista demokrácia és a gazdasági fejlődést segítő technokrata diktatúra között (Diamond 1992: 473–474.).

Ha a gazdasági növekedést indukáló iparfejlődés a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésével társul, akkor a növekvő egyenlőtlenségek kiélezik a politikai konfliktusokat, amelyek szétfeszítik a demokrácia kereteit. A politikai instabilitás felszámolása és az iparosítás fenntartása ezért diktatúrát tesz szükségessé (Robinson 2006: 512.).

A fentiek alapján az első és második tétel között nincsen logikai ellentmondás. A két tétel közös eleme az az állítás, hogy a politikai demokrácia ráutalt a gazdasági fejlettségre. Az első tétel a politikai demokrácia működését a gaz-

dasági fejlettség meglétéhez köti, míg a második tétel a politikai demokrácia hiányát a gazdasági fejlettség hiányával hozza összefüggésbe, és ily módon nem tagadja, hanem elfogadja a gazdasági fejlettség és a politikai demokrácia közötti pozitív kapcsolatot.

A második tétel ugyanakkor az első tétel ellenében fogalmazódik meg: a korai iparosítás kedvező lehet a demokrácia számára, a megkésett iparosítás azonban kedvezőtlen. Kapitalizmus és demokrácia feltételezheti egymást, de ellentétbe is kerülhet egymással. Az első tétel ($GF \rightarrow [+]\rightarrow PD$) tehát nem univerzális összefüggés, hanem a korai iparosítás történeti feltételei által meghatározott. Ebből következően azonban a második tétel ($GF \rightarrow [-]\rightarrow PD$) sem univerzális érvényességű, hiszen a második tétel nem csupán tagadja, hanem feltételezi is az elsőét. Érvelése szerint ugyanis a gazdasági fejlődés azért nem fér össze a demokráciával, mert a kiinduló helyzetben (1) a gazdasági fejlettség nem megfelelő szintű, túlságosan is alacsony, miközben (2) a demokrácia a demokratikus jogok nem korlátozott gyakorlására épül. Ez az érv elfogadja azt, hogy a demokrácia ráutalt a gazdasági fejlettségre, elismeri a GF és a PD közötti pozitív kapcsolatot, és saját igazságát különös történeti feltételekhez köti: a gazdasági fejlettség hiánya mellett működő *tömeg*demokrácia léteéhez. A második tétel ily módon értelmezhető a klasszikus és nem klasszikus fejlődés különbségének megfogalmazásaként: a nem klasszikus fejlődés eltér a klasszikus úttól, de nem jöhetne létre nélküle.

HARMADIK TÉTEL: A POLITIKAI DEMOKRÁCIA ELŐSEGÍTI A GAZDASÁGI FEJLŐDÉST ($PD \rightarrow [+]\rightarrow GF$)

Ez a tétel következik az első tételből, de összefér a második tétellel is. Az első tétel a kapitalizmus és a demokrácia strukturális megfelelését állapította meg. Ebből következik az az állítás, hogy a demokrácia a gazdasági fejlődést segítő politikai intézményi környezetet. A második tétel értelmében a demokrácia akkor segítheti a gazdasági fejlődést, ha az már elérte azt a szintet, amikor leválaszthatóvá válik a demokrácia és a gazdasági fejlődés pozitív kapcsolatának gazdasági feltételeit létrehozó diktatúráról.

1. A demokrácia *stabilitást* teremt. A demokrácia biztosíthatja a gyors és tartós gazdasági növekedéshez szükséges gazdasági és politikai stabilitást. A gazdasági stabilitás a gazdasági szereplők számára kiszámítható gazdasági környezetet jelent. A gazdasági stabilitás hiányában a gazdasági aktorok tartózkodnak a növekedést eredményező döntésektől. A gazdasági stabilitás döntő eleme a tulajdonjogok és a szerződések garantálása. A demokrácia, szemben a diktatúrával, a magángazdaság szereplői számára *hitelesen kötelezi el* a végrehajtó hatalmat a tulajdonjogok tiszteletben tartása mellett: a demokrácia gazdasági funkciója az állami végrehajtó hatalom korlátozása, a magánautonómiák

védelve. A demokráciában a hatalom birtokosainak a kezét megköti a törvények uralma. A diktatúrában a diktátor a törvények felett áll, ezért meg is sértheti azokat (Durham 1999: 82–83.). Az az állítás tehát, hogy a demokrácia megfelelő módon garantálja a tulajdonjogok és a szerződések biztonságát, a kapitalizmus és a demokrácia *strukturális megfelelésének* tételéből következik.

A demokrácia képes összekapcsolni a politikai hatalomban végbemenő változásokat a politikai rendszer stabilitásával. A demokrácia a politikai elégedetlenséget becsatornázza a politikai rendszer intézményeibe, így hoz létre politikai stabilitást. A kormányok megbuktatása a demokráciában a demokratikus politikai intézményrendszer fennmaradó keretei között is lehetséges. Ily módon a demokrácia a hatalom békés és kiszámítható átruházását teszi lehetővé. Az állampolgárok protestálása a szavazás és a politikai részvétel egyéb formáit ölti magára, nem pedig forradalmakat, lázadásokat eredményez (Bhagwati 1995: 55., Tavares, Wacziarg 2001: 1344.).³ A demokráciák a társadalmi konfliktusok politikai, és nem erőszakos megoldását teszik lehetővé, ezért hosszú távon stabilak. Ugyanakkor a diktatúrák rövid távon képesek politikai stabilitást biztosítani (Gupta, Madhavan, Blee 1998: 591.). A demokratikus legitimitáció segíti a gazdasági növekedést, pozitívan hat a gazdasági elmaradottság csökkentésére. A demokratikus legitimitáció teszi elfogadhatóvá a társadalom számára a modernizáció költségeit (Feng 1997: 392–393.).

2. A demokrácia a diktatúrához képest megnöveli a politikai döntések *időhorizontját*. A demokrácia időhorizontja hosszabb lehet, mint a diktatúráé. A diktatúra időhorizontja ugyanis azonos a diktátor időhorizontjával. A stabilitás a demokráciában a rendszer stabilitásától függ, a diktatúrában a diktátor stabilitásától, amelynek a diktátor személyében fizikai korlátja van (Clague, Keener, Knack, and Olson 1996: 246.). „Az autokráciában az autokrata időhorizontja gyakran rövid, és a jogszerű öröklési rendet biztosító független hatalom hiánya azt jelenti, hogy mindig jelentős bizonytalanság támad akkor, amikor az autokrata távozik a hatalomból.” (Olson 1993: 572.)

3. A demokrácia javítja a kormányzás *minőségét*. A demokráciában a politikusok elszámoltathatók, a hatalmon lévők az ellenzéki pártok által képviselt politikai alternatívák nyomása alatt cselekszenek (Tavares, Wacziarg 2001: 1344.). A demokrácia lehetővé teszi a nem hatékony vagy korrump kormányok békés eltávolítását a hatalomból. Ez diktatúrákban nem lehetséges. A demokratikus nyilvánosság a diktatúrához képest átláthatóbbá teszi a politikát, csökkenti a korrupciót és a járadékvadászatot (Rivera and Rivera 2002: 143.). A politikai demokrácia a pártverseny révén a politikai hibák kijávitását eredményező kumulatív tanulási folyamatot tesz lehetővé (Orenstein 2001: 140–141., Siegle, Weinstein, Halperin: 2004)

4. A demokrácia segíti az *innovációt és a vállalkozói tevékenységet*. A demokrácia a diktatúrához képest kevésbé korlátozza a tanulást, az utazást, a munka

és a társadalmi érintkezés folyamatait, az információ áramlását, és ezzel segíti az innovatív vállalkozói tevékenységet (Sirowy, and Inkeles 1990: 134).⁴

Összegezve, a demokrácia a jó gazdasági intézmények kialakításának esz- köze. „Úgy gondolhatunk a demokráciára, mint a *jó intézmények* létrehozásá- nak *metaintézményére*.” (Rodrik 2000: 5).

A harmadik tétel szorosan kapcsolódik az első tételhez: ha a gazdasági fejlő- dés politikai demokráciát eredményez, akkor a politikai demokrácia gazdasági fejlődést indukál. A harmadik tétel az első tétel két tényezője közötti oksági kap- csolat felcserélését tartalmazza. Más szóval, a gazdasági fejlődés és a politikai demokrácia között pozitív visszacsatolás működik. Ez a pozitív visszacsatolás nem meglepő, alapja a piacgazdaság és a politikai demokrácia közötti – már az első tételben tárgyalt – strukturális megfelelésben található meg.

NEGYEDIK TÉTEL: A POLITIKAI DEMOKRÁCIA GÁTOLJA A GAZDASÁGI FEJLŐDÉST (PD→[-]→GF)

A negyedik tétel a második tétel megfordítása, mint ahogyan a harmadik tétel az első tétel megfordítása volt. Ha a gazdasági fejlődés bomlasztja a demokráciát (GF→[-]→PD), akkor segíti a diktatúrát. A gazdasági fejlődés megfelelő politikai környezete a diktatúra, azaz a diktatúra segíti a gazdasági fejlődést, míg a demokrácia gátolja azt. E tétel vonatkozhat mind a modern, mind a modernizálódó kapitalista társadalmakra. Figyelemre méltó, hogy attól függően, milyen társadalom a tétel empirikus referenciaalapja, a PD→[-]→GF tétel az állam gazdasági szerepére vonatkozóan két különböző állítást fogalmaz meg: (1) a *modern* kapitalista gazdaságokban a politikai demokrácia gátolja a gazdasági fejlődést, mert *kiterjeszti* az állam gazdasági szerepvállalását, (2) a *modernizálódó* országokban a politikai demokrácia gátolja a gazdasági fejlődést, mert *akadályozza* az állam gazdasági szerepvállalását. Igaz, e két állítás nem tartalmaz logikai ellentmondást.

A modern kapitalista társadalmak esete

Az érvelés a harmadik tétel alpontjainak a kritikája, visszájára fordítása, a 4. pontot kivéve, amelyre az nem tér ki.

1. A demokrácia *instabilitást* teremt. A demokrácia destabilizálhatja a gazdaságot, hiszen a demokrácia és a piac viszonyát nem csupán a szerkezeti megfelelés, hanem a belső konfliktus is jellemzi. A demokrácia lehetővé teszi, hogy a gazdaság vesztesei politikai támadást intézzenek a magántulajdonosi rend ellen: a demokrácia ezért nem garantálja a tulajdonjogokat. A demokratikus legitimitáció ily módon a gazdasági racionalitás ellenében léphet fel.

A demokrácia a bizonytalanság intézményesülése: a politikai demokráciában az eljárások, a cselekvési szabályok biztosak, de a kimenetek bizonytala-

nok (Przeworski 1991). A demokrácia politikai bizonytalanságot szül: a demokráciák – Roemer szavaival – kockázatos projektek („risky projects”). A demokráciában a különböző politikai pártok különböző gazdasági érdekeket képviselhetnek, és bizonytalan, hogy melyik párt nyeri a választásokat. „A kockázatkerülő befektetők előnyben részesíthetik a diktatúra bizonyosságát a választási szerencsejátékkal szemben.”⁵

2. A demokrácia szűkíti a politikai döntések *időhorizontját*. A demokrácia időhorizontja rövid – a két választás közötti – időszakra szűkül. A választók szükségképpen rövidlátóak, ezért a szavazatmaximalizálás kényszere alatt cselekvő politikusok kénytelenek engedni a fogyasztás és a költekezés iránti tömegigényeknek (Sirowy and Inkeles 1990: 129–130.). Ez politikai üzleti ciklusok kialakulásához vezethet: a mindenkori kormányzat a rövid távú választási nyereség elérése érdekében költséges gazdasági beavatkozásokat hajthat végre.

3. A demokrácia rontja a kormányzás *minőségét*. A demokrácia intézményi szklerózisa utat enged a gazdasági növekedést lassító elosztási koalícióknak (Olson 1987). A demokráciában a politikai döntéshozók ki vannak téve a járadékvadász érdekcsoportok nyomásának, míg a diktatúrában a döntéshozók elszigetelhetők a gazdasági érdekcsoportoktól, mivel választások útján nem válthatók le. A diktatúrában továbbá az érdekcsoportok nem szerveződhetnek szabadon, ez is csökkenti a politikai szereplőkre nehezedő nyomást (Baum and Lake 2003: 334–335).⁶

4. A demokrácia megnöveli az *újraelosztás* mértékét. A demokráciában megnő az újraelosztás mértéke, mivel a demokratikus politikai rendszer a hátrányos helyzetű csoportoknak is szavazati jogot biztosít. Az újraelosztás kiterjesztésével megnövekednek az újraelosztás terhei – lassul a növekedés, csökken a tőkefelhalmozás üteme. A tőkebefektetések rovására a demokratikus kormányok a jóléti kiadásokat növelik (Quinn and Woolley 2001: 637). Ily módon *átváltás* jön létre a demokrácia gazdasági költségei és társadalmi hasznai között.

A megkésett társadalmi modernizáció esete

Ha a negyedik tétel a megkésett társadalmi modernizáció változataira vonatkoztatott, akkor támaszkodik az első tételre (GF→[+]→PD) is, hiszen a diktatúrát a gazdasági fejlettség hiányából adódó szükséges politikai feltételként mutatja be. Abból, hogy a politikai demokrácia ráutalt a gazdasági fejlődésre, mint kialakulásának előfeltételére, következik az, hogy ha a társadalmi elmaradottság okán PD megelőzi GF-t, akkor negatív hatás érvényesül (PD→[-]→GF, és PD→[-]→GF→[-]→PD).

A koraszülött demokrácia gátolja a gazdasági fejlődést, a gazdaságilag fejletlen országokban a fejlesztési diktatúrák lehetnek sikeresek, hiszen ezek képesek a társadalom tagjaira rákényszeríteni az átalakulás költségeinek elviselését (Sirowy and Inkeles 1990: 129.).

A diktatúra képes a fogyasztás korlátozására és a megtakarítás, a beruházások növelésére. Przeworski elemzése szerint ez a tétel három előfeltételezéssel él: a szegények fogyasztási hajlandósága nagyobb, mint a gazdagoké, a növekedés forrása az eszközökben testet öltő tőkeállomány növekedése, végül, a demokrácia mindig reagál a közvetlen fogyasztás növelése iránti igényekre. Az érvelés szerkezete a következő: (1) a szegények fogyasztani szeretnének, (2.1) ha a munkások megszerveződnek, akkor felhajtják a béreket, csökkentik a profitot és a beruházásokat, (2.2) ha az állampolgárok szavazhatnak, akkor a kormányok jövedelem-újraelosztást végeznek a beruházások rovására, (3) a beruházások csökkenése lassítja a növekedést. (4) A diktátorok ezzel szemben jövőre orientáltak (Przeworski and Limongi 1993 55).⁷

A diktatúra megnöveli az állam döntési *autonómiáját*, ami a sikeres gazdasági felzárkózás feltétele. Minél nagyobb az elmaradottság, annál inkább szükség van az iparosítást segítő állami beavatkozásra (Durham 1999 82.). Ennek az érvelésnek fontos eleme az, hogy a diktatúra azért segítheti a demokráciánál sikeresebben a felzárkózó iparosítást, mert képes *elszigetelni* a döntéshozókat a magánszereplők igényeitől, járadékvadász érdekérvényesítő törekvéseitől (Przeworski and Limongi 1993 56.). Ez az érvelés ugyanakkor előfeltételezi, és nem magyarázza azt, miért esik egybe a diktátor érdeke a társadalom hosszú távú érdekeivel (Przeworski and Limongi 1993 57.). A posztoszocialista átalakulásból az a tanulság vonható le, hogy az állami szerepvállalás nem feltétlenül igényel diktatúrát: a demokrácia is segítheti a döntéshozók autonómiájának megőrzését.⁸

A harmadik és negyedik tétel összeegyeztethető annyiban, amennyiben ellentétük oka a tételek eltérő vonatkoztatási kerete. Ha a harmadik tétel a modern, a negyedik tétel pedig a modernizálódó társadalmakra utal, akkor az eltérő vonatkozás miatt nincsen a tételek között logikai ellentmondás. Ha mindkét tétel a modern társadalomra vonatkoztatott, akkor sem tekinthetők az ellentétes állítások egymást logikailag kizáró tételeknek, mivel a demokrácia és a kapitalizmus közötti kapcsolat más-más vonatkozására épülnek. A stabilitás, a hosszabb időhorizont és a minőségi kormányzás melletti érvelés a demokrácia és a kapitalizmus közötti szerkezeti megfelelésre épít, az instabilitás, a rövid időhorizont és a nem minőségi kormányzás melletti érvelés a demokrácia és a kapitalizmus közötti szerkezeti feszültséget hangsúlyozza. Mivel kapitalizmus és demokrácia viszonyában mind a szerkezeti megfelelés, mind a szerkezeti feszültség fennáll, elméletileg mindkét hatás lehetséges. Az ellentétes érvek arra mutatnak rá, hogy a vizsgált hatások vonatkozásában többféle kimenet is elképzelhető.

Az első és a második tétel közös eleme az a feltételezés, hogy a politikai demokrácia meghatározott gazdasági feltételekre utalt. A harmadik és a negyedik tétel közös eleme az a feltételezés, hogy a gazdasági fejlődés meghatározott politikai feltételekre utalt. E kapcsolatot vitatja az ötödik és hatodik tétel.

ÖTÖDIK TÉTEL: A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS NEM SEGÍTI ÉS NEM IS GÁTOLJA
A POLITIKAI DEMOKRÁCIÁT (GF||PD)

A gazdasági fejlődés hatása a politikai demokráciára egyaránt lehet negatív és pozitív, így e hatások eredője meghatározatlan. GF és PD viszonya közömbös, sem az nem mondható ki általános érvennyel, hogy a gazdasági fejlődés segíti a demokráciát, sem az, hogy gátolja. Ez a tétel az 1. és 2. tétel egyidejű elfogadása és kombinálása, illetve ezen keresztül kölcsönös relativizálása.

A tétel szerint a demokrácia vagy a diktatúra kialakulásának nincsen általános elmélete. A demokrácia létrejöttének számos oka lehet, a demokratikus átalakulás ezért nem vezethető vissza a gazdasági fejlődésre. Az első tétel szerint, ha egy autoriter berendezkedésű ország gazdaságilag fejletté válik, akkor demokráciává alakul át. A diktatúrák összeomlásának, a demokratizálódásnak azonban számos nem gazdasági, hanem politikai oka lehet. Megfigyelhetjük ugyan, hogy a gazdaságilag fejlett országok többségükben demokratikus berendezkedésűek, de a gazdasági fejlődés nem a politikai demokrácia kialakulásának az oka, hanem fennmaradásának kedvező feltétele, bármilyen okból történt is a demokratizálódás (Przeworski et. al. 2000: 78–141).⁹

A tétel egy másik változata szerint a gazdasági fejlődés egyszerre szül a demokratizálódást segítő és gátló hatásokat. Ez az érvelés az iparosítás ellentétes társadalmi hatásainak bemutatására épül. Az iparosítás átalakítja a társadalmi szerkezetet, az ipari társadalom új osztályai (burzsoázia, középosztály, munkásosztály) igénylik a demokráciát. Ugyanakkor az iparosítás megnöveli a társadalmi egyenlőtlenségeket, osztálypolarizációt eredményez, és ezzel aláássa a demokrácia stabilitását (Muller 1995: 969).

HATODIK TÉTEL: A POLITIKAI DEMOKRÁCIA NEM SEGÍTI ÉS NEM IS
GÁTOLJA A GAZDASÁGI FEJLŐDÉST (PD||GF)

A politikai demokrácia hatása a gazdasági fejlődésre egyaránt lehet negatív és pozitív, így e hatások eredője meghatározatlan. PD és GF viszonya közömbös, sem az nem mondható ki általános érvennyel, hogy a demokrácia segíti a gazdasági fejlődést, sem az, hogy gátolja. A gazdasági növekedést segítő gazdaságpolitika nem rendszertől függő, demokrácia és diktatúra egyaránt alkalmazhatja (Feng 1997: 393).

1. *Gazdasági és politikai stabilitás.* A diktatúra és a demokrácia is képes lehet a gazdasági stabilitás garantálására. „A politikai intézmények bármilyen rendszere segíti a fejlődést, ha képes fenntartani a politikai rendet. A politikai instabilitás a veszély.” (Przeworski 2004: 319.)¹⁰ A politikai instabilitás ugyanakkor mást jelent a demokrácia, és mást a diktatúra esetében, mutat rá Przeworski.

A kormányok bukása, a kormányváltások, a sztrájkok és a demonstrációk a demokrácia kísérőjelenségei, nem instabilitásának jelei. Ugyanezek a jelenségek azonban egy diktatúrában a rendszer bukását vetítik előre. A politikai instabilitás fogalma a rendszerek közötti összehasonlításban akkor értelmes, ha tartalma összemérhető (Przeworski 2004 319–320.). Ez az összemérhetőség a rendszer felbomlásának esélyével kapcsolatos: a demokrácia instabil, ha diktatúrába fordulhat át, a diktatúra instabil, ha demokratizálódás fenyegeti, vagy ha egy új diktátor sikeresen dönti meg a fennálló diktatúrát. A stabil demokrácia ugyanakkor nem feltétlenül jelent változatlan gazdasági környezetet, mivel a kimenetek a demokráciában intézményesült módon nyitottak, bizonytalanok (Przeworski 1991).

A demokratikus legitimitáció egyszerre segítheti és gátolhatja a gazdasági növekedést. A demokratikus legitimitáció politikai tőkét teremt, amely csökkentheti a gazdasági fejlődés tranzakciós költségeit és javíthatja a gazdasági hatékonyságot. Ugyanakkor a demokratikus legitimitáció nyomása alatt nő az állami beavatkozás, az állami beavatkozás piactorzító hatásai miatt sérülhet a gazdasági racionalitás, vagyis lassulhat a növekedés (Weede 1996 222.).

2. *Időhorizont.* A demokrácia csökkenti a beruházások arányát, de növeli a gazdasági hatékonyságot. Megfordítva, a diktatúra növeli a beruházások arányát, de viszonylagosan csökkenti a gazdasági hatékonyságot. E két változó elmentés irányú mozgása meghatározatlanná teszi a politikai rendszer típusa és gazdasági növekedés közötti kapcsolatot. Nem önmagában a demokrácia vagy az autoritarianizmus fontos, hanem valami más, mondja Przeworski (1993 65.).

3. *A kormányzás minősége.* A demokrácia csak akkor segíti a gazdasági növekedést, ha a kormányzás minőségét javítja. A diktatúra is javíthatja a kormányzás minőségét, és segítheti a gazdasági növekedést.

A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS ÉS A POLITIKAI DEMOKRÁCIA KAPCSOLATA A POSZTSZOCIALISTA ÁTALAKULÁSBAN

A posztszocialista átalakulással kapcsolatos vita a harmadik tétel köré szerveződött, a politikai demokráciának a gazdasági fejlődésre gyakorolt hatásáról szól. A szocialista rendszer a politikai diktatúra és a relatív gazdasági alulfejlettség belső kapcsolatáról tanúskodik, a szocializmus felbomlása pedig vagy a diktatúra és a kapitalista gazdasági fejlődés, vagy a demokrácia és a kapitalista gazdasági fejlődés belső kapcsolatára épül: a gazdasági növekedést megalapozó kapitalista intézmények létrehozása politikai indíttatású, akár a diktatúra, akár a demokrácia terméke. A kínai és az európai posztszocialista átalakulás viszonyát nézve éppen a politikai rendszer típusa és a gazdasági fejlődés közötti közömbösség alapján tűnik magyarázhatónak az utak különbsége. A kö-

zömbösség azonban nem azt jelenti, hogy sem a demokrácia, sem a diktatúra esetében nem mutatható ki kapcsolat a politikai rendszer és a gazdasági fejlődés között, hanem azt, hogy ez a belső kapcsolat mindkét esetben fennáll, noha más-más módon. Az európai szocialista rendszerek összeomlását követően megfogalmazódtak mind a harmadik (PD→[+]→GF), mind a negyedik tétel (PD→[-]→GF) poszt-szocialista variánsai.¹¹

1. A demokrácia és a gazdasági fejlődés kapcsolata negatív (PD→[-]→GF). Offe szerint a kapitalizmus és a demokrácia közötti belső feszültség a poszt-szocialista átalakulás sikerének gátjává válik. A politikai legitimáció (demokrácia) és a gazdasági racionalitás (kapitalizmus) intézményeinek *egyidejű* megvalósítása kudarcra ítélt (Offe 1991). Przeworski (1991) szerint a demokratikus átalakulás és a piacgazdasági reformok összekapcsolódása beleütközik az időinkonzisztencia problémájába: a kapitalizmus intézményeinek létrehozása rövid távon áldozatokat követel, és csak hosszabb távon ígérhet gazdasági előnyöket a szavazópolgárok számára. Mindkét érvelés közös eleme az, hogy a gazdasági átalakulás vesztesei a demokráciát az átalakulás megállítására használhatják, a kapitalista átalakulás sikerét a demokrácia veszélyezteti. A negatív kapcsolat tézise nem bizonyult általános érvényűnek, az átalakulás éppen azokban az országokban volt sikeres, amelyek az átfogó gazdasági reformokat a politikai demokrácia intézményesítésével kapcsolták össze.

2. A demokrácia és a gazdasági fejlődés kapcsolata pozitív (PD→[+]→GF). Hellman (1998) szerint a politikai demokrácia és piacgazdasági átalakulás kölcsönösen megerősítik egymást. A gazdasági reformokat ugyanis nem az átalakulás vesztesei, hanem győztesei veszélyeztetik. A győztesek azok, akik járadékra tesznek szert a felemás piaci reformokból, és nem érdekeltek a reformok végigvitelében, mivel ez felszámolná a piaci torzulásokat, és ezért a járadékokat. De a győztesek csak akkor állíthatják meg a piaci reformokat, ha ennek érdekében sikeresen gyakorolnak nyomást a politikai döntéshozókra. A politikai aktorok akkor állnak ellen a járadékadás érdekcsoportoknak, ha érzékelik maguk felett a demokratikus kontrollt. Ily módon a politikai demokrácia működése a sikeres piaci reformok és ezen keresztül a gazdasági fejlődés feltételévé válik. A vesztesek érdekeltek a demokrácia megfelelő működésében, mivel ők viselik a járadékadászat gazdasági terheit.

Hellman érvelése látszólag az Offe–Przeworski tételt fordítja visszájára. Valójában azonban a vesztesek fogalma Hellmannál mást jelent, mint Offénál vagy Przeworskinál. Az előbbi szerző a veszteseket a sikeres járadékadászat költségeit viselő szereplőkként definiálja, ezért a vesztesek érdekeltek mind a piaci reformok végigvitelében, mind a demokrácia kiterjesztésében, hiszen ez vethet véget a járadékadászatnak. Offe és Przeworski elméletében pedig a vesztesek azok, akik a piaci reformok hatásaként jóléti veszteségeket kényszerülnek elviselni. Hellman elmélete ezért azt nem magyarázza meg, hogy ezek a vesztesek miért támogatnák a piaci reformokat. A győztesek és a vesztesek

két különböző kollektív cselekvés aktorai: a vesztesek a választásokon leadott protesztzavazataik révén a reformpárti kormányok megdöntésére, míg a győztesek a reformok megállítását célzó járadékvadász tevékenységre szerveződhetnek meg. A vesztesek sikeresek lehetnek a kormányok leváltásában, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy képesek a reformok leállítására. Sem Offe és Przeworski, sem Hellman elmélete nem magyarázza meg ennek okait.

A Hellman-tézis továbbá két állítást kombinál: a kormányok a járadékvadász csoportok érdekeinek kiszolgálóivá válhatnak, (1) ha elszigetelhetik magukat a választási versenytől, és (2) ha nem képesek elszigetelni magukat a járadékvadász érdekcsoportoktól. A posztoszocialista átalakulás különböző változatai nem csupán az első, hanem a második dimenzió vonatkozásában is különböznek egymástól. Azokban az országokban, amelyekben nem, vagy csak részlegesen különült el egymástól a civil társadalom és a politikai állam, a járadékvadász érdekcsoportok nagyobb eséllyel befolyásolhatták a politikai döntéseket. A gazdasági reformok sikerének tehát egyaránt feltétele az, hogy a politikai szereplők ne szigetelhesék el magukat a választási verseny hatásaitól, és az, hogy képesek legyenek elszigetelni magukat a járadékvadász érdekcsoportok versenytől. A Hellman-tézis ezért jól magyarázhatja a felemás piaci reformok kialakulását azokban az országokban, amelyekben a demokrácia deficitje párosult az állam és társadalom elválásának deficitjeivel, de csak részben magyarázza meg azt, miért lehettek sikeresek a piaci reformok azokban az országokban, amelyekben a járadékvadász érdekcsoportok nehezebben fértek hozzá az államhoz, és amelyekben a demokratikus intézmények jelentősebb ellenőrzést gyakoroltak a politikusok felett. Azt megérthetjük ugyan, hogy ezekben az esetekben a győztesek kevésbé lehettek képesek az átalakulás leállítására, de azt nem, hogy a vesztesek miért nem tudták megfékezni a piaci reformokat.

ÖSSZEGZÉS

Az első ($GF \rightarrow [+]\rightarrow PD$) és a harmadik ($PD \rightarrow [+]\rightarrow GF$) tétel a kapitalizmus és a demokrácia *strukturális azonossága*, a második ($GF \rightarrow [-]\rightarrow PD$) és a negyedik ($PD \rightarrow [-]\rightarrow GF$) tétel pedig ezek *strukturális ellentéte* mellett érvel. A tételek közötti ellentmondások nem feltétlenül egymást kizáró jellegűek. (1) A modern kapitalizmus fejlődése azt mutatja, hogy a demokrácia és a kapitalizmus közötti feszültség a szerkezeti egységen belül tartható, az előbbi nem számolja fel az utóbbit. A kapitalizmus és a demokrácia közötti feszültség olyan szerkezeti változásokat indukál (állami beavatkozás, jóléti állam), amelyek egyúttal fenntartják a strukturális azonosságot is. A feszültséget tematizáló tételek ezért alárendelődnek a strukturális megfelelést állító tételeknek. (2) A modernizálódó társadalmakban a kapitalista fejlődés segíthet demokráciákat és diktatúrákat is, de ez utóbbiakat azért, mert korábban már segítette a demokráciákat.

A gazdaságilag sikeres, ipari kapitalizmust létrehozó fejlesztési diktatúrák a megkésett ipari fejlődés és felzárkózás kísérőjelenségei, feltételezik a korábbi, a demokráciát és kapitalizmust összekapcsoló átalakulást.

A kapitalizmus és demokrácia közömbösségét kimondó tételek nem azt állítják, hogy nincsenek kölcsönhatások a gazdasági fejlődés és a politikai demokrácia között, hanem azt, hogy e hatások eredője a történelmi feltételektől függően alakul, ezért analitikus módon nem levezethető sem az, hogy a gazdasági fejlődés szükséges és/vagy elégséges feltétele a politikai demokráciának, sem az, hogy a politikai demokrácia szükséges és/vagy elégséges feltétele a gazdasági fejlődésnek.

JEGYZETEK

- ¹ A kapitalizmus intézményei összeférnek a politikai diktatúrával, de politikai demokrácia nem létezik kapitalizmus nélkül. Vö.: Lindblom (1977: 162.).
- ² E gondolatmenetben a demokrácia kiterjesztése a részvétel (szavazati jog) kiterjesztését jelenti.
- ³ „A demokrácia olyan stabil politikai környezetet teremt, amely csökkenti az alkotmányellenes kormányváltás esélyeit; ugyanakkor a demokrácia a rendszerstabilitás mellett rugalmasságot biztosít, és a politikai rendszeren belüli kormányváltás lehetőségét nyújtja. A makropolitikai bizonyosság és a mikropolitikai alkalmazkodási képesség e kombinációja tartós gazdasági növekedést eredményezhet.” (Feng 1997: 414.)
- ⁴ „Azt állítom, hogy a részvétre épülő és decentralizált politikai rendszerek a leghatékonyabban a helyi tudás feldolgozásában és aggregálásában.” (Rodrik: 2000 5.)
- ⁵ Almeida és Ferreira idézi Roemert. Vö.: Almeida and Ferreira, 2002: 226.
- ⁶ Gerring és szerzőtársai ezzel szemben úgy érvelnek, hogy a demokratikus állam túlterhelésének oka nem az intézményi szklerózis, ahogyan Olson állítja, hanem a demokrácia nem kellő intézményesültsége (Gerring, Bond, Barndt, and Moreno 2005: 335–336.).
- ⁷ A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy ez az érv nem ad explicit választ arra a kérdésre, miért lenne a jó szándékú diktátor jövőre orientált (Przeworski and Limongi: 1993 55.).
- ⁸ Sirowy és Inkeles rámutatnak arra, hogy az állami beavatkozás mértéke és a politikai intézmények demokratikus jellege között nincsen közvetlen megfelelés (Sirowy and Inkeles 1990: 132.)
- ⁹ „A demokrácia nem a gazdasági fejlődés melléktermékeként jön létre. A demokráciát saját céljait követő politikai aktorok hozzák vagy nem hozzák létre, és a demokrácia létrehozását a fejlődés bármely szintjén kezdeményezhetik. Ha azonban egyszer létrejött, a gazdasági korlátoknak van szerepük: a demokrácia túlélési esélyei nagyobbak, ha az ország gazdagabb. (Przeworski and Limongi 1997: 177.)
- ¹⁰ A tétel eredeti forrása Huntington, mutat rá Przeworski. „Az elsődleges probléma nem a szabadság, hanem a legitim közrend megteremtése.” (Huntington 1968: 7)
- ¹¹ E kérdéskörrel részletesebben szól Gedeon (2004).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Almeida, Heitor, and Ferreira, Daniel (2002): Democracy and the Variability of Economic Performance. *Economics & Politics*, Volume 14, Issue 3, November, pp. 225–257.
- Barro, Robert J. (1996): Democracy and Growth. *Journal of Economic Growth*, Vol. 1, No. 1, March, pp. 1–27.
- Baum, Matthew A.–Lake, David A. (2003): The Political Economy of Growth: Democracy and Human Capital. *American Journal of Political Science*, Vol. 47, No. 2, April, pp. 333–347.
- Bhagwati, Jagdish N. (1995): The New Thinking on Development. *Journal of Democracy*, Volume 6, Number 4, October, pp. 50–64.
- Clague, Christopher–Keener, Philip–Knack, Stephen–Olson, Mancur: Property and Contract Rights in Autocracies and Democracies. *Journal of Economic Growth*, Vol. 1, No. 2, June 1996, pp. 243–276.
- Diamond, Larry, (1992): Economic Development and Democracy Reconsidered. *American Behavioral Scientist*, Vol. 35, No. 4-5, March, pp. 450–499.
- Durham, Benson J. (1999): Economic Growth and Political Regimes. *Journal of Economic Growth*, Vol. 4, No. , March, pp. 81–111.
- Feng, Yi (1997): Democracy, Political Stability and Economic Growth. *British Journal of Political Science*, Vol. 27, No. 3, July, pp. 391–418.
- Gedeon Péter (2004): *Market and Democracy: The Dual Transition in Hungary*. In: Hayashi, Tadayuki (ed.), *Democracy and Market Economics in Central and Eastern Europe: Are New Institutions Being Consolidated?* Sapporo, Slavic Research Center Hokkaido University, pp. 85–107.
- Gerring, John–Bond, Philip–Barndt, William T., and Moreno Carola (2005): Democracy and Economic Growth. A Historical Perspective. *World Politics*, Vol. 57, April, pp. 323–364.
- Gupta, Dipak K.–Madhavan, M. C.–Blee, Andrew (1998): Democracy, Economic Growth and Political Instability: An Integrated Perspective. *Journal of Socio-Economics*, Vol. 27 Issue 5, pp. 587–611.
- Hellman, Joel S. (1998): Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions. *World Politics*, Vol. 50, No. 2, pp. 203–234.
- Huntington, Samuel P. (1968): *Political order in changing societies*. New Haven, Yale University Press.
- Leblang, David A.: Property Rights, Democracy and Economic Growth. *Political Research Quarterly*, Vol. 49, No. 1, March 1996, pp. 5–26.
- Lindblom, Charles E. (1977): *Politics and Markets*. New York, Basic Books
- Lipset, Seymour Martin (1995): *Homo politicus: A politika társadalmi alapjai*. Budapest, Osiris.
- Merkel, Wolfgang (2004): Embedded and Defective Democracies. *Democratization*, Vol.11, No.5, December, pp. 33–58.
- Moore, Barrington (1966): *Social origins of dictatorship and democracy: lord and peasant in the making of the modern world*. Boston, Beacon Press.
- Muller, Edward N. (1995): Economic Determinants of Democracy. *American Sociological Review*, Vol. 60, No. 6, December, pp. 966–982.
- O'Donnell, Guillermo A. (1979): *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism*. *Studies in South American Politics*. With a Postscript by the Author. Berkeley, Institute of International Studies, University of California.

- Offe, Claus (1991): Az egyidejűség dilemmája. Demokratizálódás és piacgazdaság Kelet-Európában. *Társadalmi Szemle*, 46. évf., 8-9. sz., pp. 113–122.
- Olson, Mancur (1987): *Nemzetek felemelkedése és hanyatlása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Olson, Mancur (1993): Dictatorship, Democracy, and Development. *The American Political Science Review*, Vol. 87, Issue 3, September, pp. 567–576.
- Orenstein, Mitchell A. (2001): *Out of the Red. Building Capitalism and Democracy in Postcommunist Europe*. Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- Przeworski, Adam (1991): *Democracy and the Market*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Przeworski, Adam (2004): Democracy and Economic Development. In: Mansfield, Edward D., Sisson, Richard (eds.), 2004: *The Evolution of Political Knowledge: Democracy, Autonomy, and Conflict in Comparative and International Politics*. Columbus, Ohio State University Press, pp. 300–324.
- Przeworski, Adam–Limongi, Fernando (1993): Political Regimes and Economic Growth. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 7, No. 3, Summer, pp. 51–69.
- Przeworski, Adam, and Limongi, Fernando (1997): Modernization: Theories and Facts. *World Politics*, Vol. 49, No. 2, January, pp. 155–183.
- Przeworski, Adam–Alvarez, Michael E.–Cheibub, José Antonio–Limongi, Fernando (2000): *Democracy and development: political institutions and well-being in the world, 1950–1990*. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 2000
- Quinn, Dennis P.–Woolley, John T. (2001): Democracy and National Economic Performance: The Preference for Stability. *American Journal of Political Science*, Vol. 45, No. 3, July, pp. 634–657.
- Rivera-Batiz, Francisco L., and Rivera-Batiz, Luis A. (2002): Democracy, Participation, and Economic Development: An Introduction. *Review of Development Economics*, Vol. 6, No. 2, June, pp. 135–150.
- Robinson, James A. (2006): Economic Development and Democracy. *Annual Review of Political Science*, Vol. 9, June, pp. 503–527.
- Rodrik, Dani (2000): Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How to Acquire Them. *Studies in Comparative International Development*, Vol. 35, No. 3, Fall, pp. 3–31.
- Rueschemeyer, Dietrich–Stephens, Evelyne Huber, and Stephens, John D. (1992): *Capitalist Development and Democracy*. Cambridge, Polity Press
- Schumpeter, Joseph Alois, (1962 [c1950]) *Capitalism, socialism, and democracy*. New York, Harper Siegle, Joseph T.–Weinstein, Michael M.–Halperin, Morton H. (2004): Why Democracies Excel. *Foreign Affairs*, Vol. 83 Issue 5, September/October, pp. 57–71.
- Sirowy, Larry, and Inkeles, Alex (1990): The Effects of Democracy on Economic Growth and Inequality: A Review. *Studies in Comparative International Development*, Vol. 25, No. 1, Spring, pp. 126–157.
- Tavares, Jose–Wacziarg, Romain (2001): How democracy affects growth. *European Economic Review*, Vol. 45, No. 8, August 2001, pp. 1341–1378.
- Weede, Erich (1996): Legitimacy, Democracy, and Comparative Economic Growth Reconsidered. *European Sociological Review*, Vol. 12, No. 3. December, pp. 217–225.